

monumentenzorg en archeologie

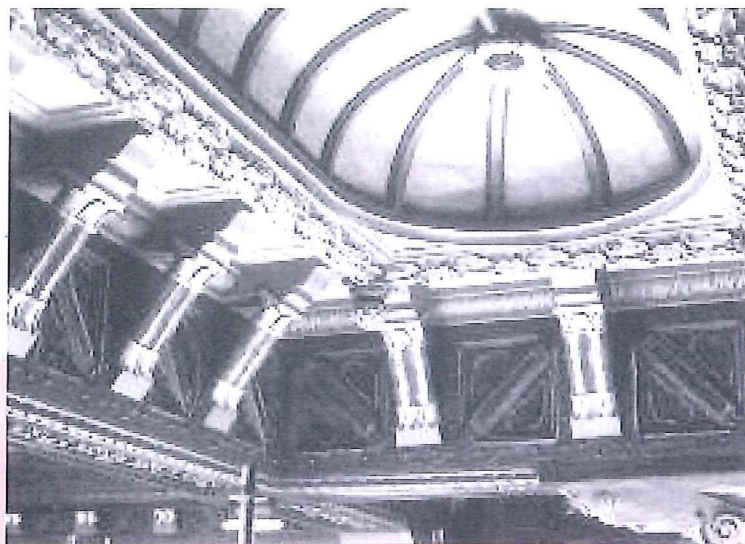
waardeloos wordt waardevol

Wie door Gouda wandelt, begrijpt waarom de binnenstad tot Beschermd Stadsgezicht is benoemd. Talloze gevels uit verschillende tijdperken, de een nog mooier dan de ander, wisselen elkaar langs sfeervolle grachten af.

Niet alleen de gevels zijn de moeite van het bekijken waard, veel interieurs zijn minstens net zo bijzonder, zoals bijvoorbeeld in de Sint Antoniestraat 13-15.

De tabakswinkel van familie Jaske bestaat uit twee verschillende panden, zoals de voorgevels getuigen. Het rechterpand is gebouwd rond 1875 en bij de bouw van het linkerpand in 1927 zijn ze samengetrokken tot één pand. Aan de voorzijde is het winkelinterieur ontstaan, wat tegenwoordig nog steeds gebruikt wordt. In één van de verdiepingkamers van het pandje uit 1875 is een voor Nederland zeldzaam product aangetroffen. De muren en het plafond zijn namelijk voorzien van papier-maché behang.

Iedereen heeft in zijn kinderjaren wel eens geknutseld met papier-maché, maar dat deze techniek rond de eeuwwisseling als interieurverfraaiing diende, is velen niet bekend. Van papier-maché werden meubels vervaardigd, maar bovenal diende het als vervanging van gegoten gips en houtsnijwerk om een ruimte te verfraaien.

Papier-maché behang in het Centraal Station van Groningen (na de restauratie in 1998).

De techniek ontstond in Frankrijk rond 1740 en verspreidde zich daarna over geheel Europa. Papier werd versnipperd (maché betekent letterlijk: gekauwd) en, samen met bleekmiddel en lijm, tot pulp gemaakt. Om de juiste vorm te verkrijgen werd het in een mal gegoten en geperst, waarna de pulp de tijd kreeg te drogen. Zodra het ornament gedroogd was, werd het gebakken, met puimsteen geschuurd en geolied of gevernist. In Engeland kwam de papier-machéproductie aan het eind van de achttiende eeuw op gang en de techniek nam hier een hoge vlucht. Door de eerste machinale toepassingen kon het papier tot fijnere stukjes versnipperd worden, waardoor de pulp gemakkelijker te verwerken werd. Het werd nu ook mogelijk lompjes te versnijden en voor deze decoratietechniek te benutten. Naast het oude procédé werd een nieuwe vorm, papier-collé genaamd, ontwikkeld. In plaats van pulp werden lagen papier met lijm in een mal over elkaar gelegd en aangepast. Dit herhaalde men totdat de gewenste sterkte verkregen was. Daarna volgden dezelfde werkzaamheden als bij de andere methode.

Ook in Nederland ontstond behoefte aan ornamenten van papier-maché. Het had namelijk een gering gewicht, was buigzaam en ongevoelig voor temperatuurschommelingen. Daarnaast werd gezegd dat het onbrandbaar en onverwoestbaar was. Maar de allerbelangrijkste reden was natuurlijk dat het goedkoop was. Dat wil niet zeggen dat alleen de minderbedeelde bevolking gebruik maakte van deze producten, ook de rijkere lieden lieten zich ertoe verleiden. De ornamenten konden gemakkelijk en snel geproduceerd worden waardoor de leveranciers een voorraad konden aanleggen. Er verschenen zelfs catalogi met daarin de te bestel-

Papier-maché behang in het Centraal Station van Groningen (voor de restauratie in 1998).

len ornamenten. Ook de bevestiging van de ornamenten was zeer eenvoudig. Met kleine spijkertjes werden ze tegen een houten ondergrond aangebracht. Soms werd daarbij gebruik gemaakt van een klein houten regelwerk.

Niet alleen in het pandje aan de Sint Anthoniestraat is gebruik gemaakt van papier-maché behang. In de loop van de tijd zijn in Gouda ongeveer vijf gevallen ontdekt. Vaak bleek dat het behang ernstig was aangetast, omdat het materiaal zeer fragiel is. Het is daarom van essentieel belang zo voorzichtig mogelijk met dit behang om te gaan als we niet alleen de gevels, maar ook de interieurs van de monumentale binnenstad willen behouden.

geraadpleegde literatuur

M. Stokroos, *Terra cotta in Nederland*, Amsterdam 1986

afbeeldingen station Groningen

<http://home.planet.nl/~liemb011/station2.htm> (22-11-2002)

volkshuisvesting in gouda rond 1920

Rokende schoorstenen, kleine woningen en veel criminaliteit; wie 'Oliver Twist' van Charles Dickens leest, krijgt een goede indruk van de situatie in Londen rond 1900. De Industriële Revolutie bracht naast vooruitgang ook verval met zich mee. Ebenezer Howard, zoon van een arbeider in de grote stad, reageerde op dit verschijnsel met de oprichting van de Tuinstadbeweging.

In zijn boek 'Tomorrow: a peaceful path to real reform' sprak hij zijn onvrede over de heersende situatie uit. De mens moest volgens hem weer terug naar de natuur. In de grote industriestad verdronk men in de chaos, het werk was eentonig en alles was vies. In het dorp, omringd door natuur, was het tegendeel het geval, maar dat had ook zijn nadelen. De bekrompenheid van de dorpsbevolking stuitte Howard tegen de borst, er was geen ruimte voor ontwikkeling. Dat is dan ook de reden dat

Howard in zijn tuinstad de voordelen van beide nederzettingen met elkaar verenigde. Hierdoor ontstond een gemeenschap die meer leek op een utopie dan op een uitvoerbaar plan.

Daarom stelde Howard al snel zijn ideeën bij, waardoor het ook daadwerkelijk mogelijk werd zijn visie in praktijk te brengen. De tuinstad die hij in 1903 bij Hertfordshire, Letchworth genaamd, oprichtte, was een afspiegeling van zijn gedachten. Hij ging hierbij uit van een stad, opgebouwd uit concentrische ringen om een duidelijk middelpunt. De buitenste ring werd in beslag genomen door een spoorweg, één van de belangrijkste ontwikkelingen van de Industriële Revolutie. Deze spoorweg was niet bedoeld om mensen te vervoeren, maar werd voornamelijk gebruikt voor goederentransport. Voorwaarde voor een tuinstad was namelijk dat de stad geheel onafhankelijk van de buitenwereld moest zijn. Een

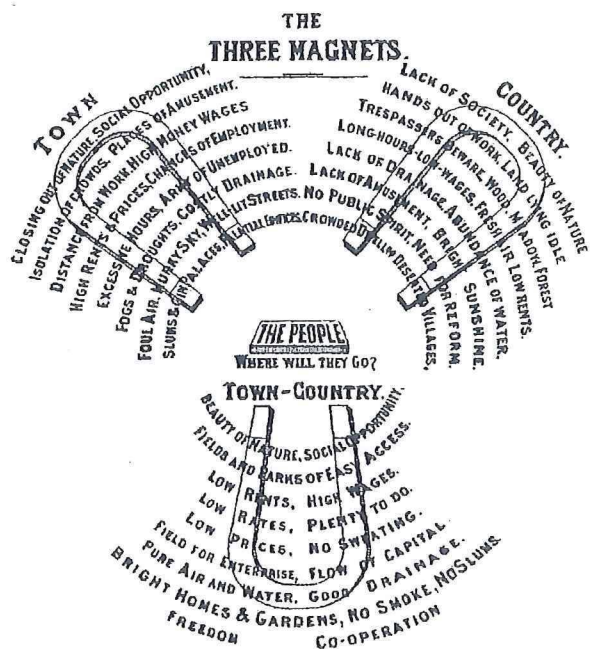

Diagram met voordelen van de stad en het dorp verenigd in de tuinstad.

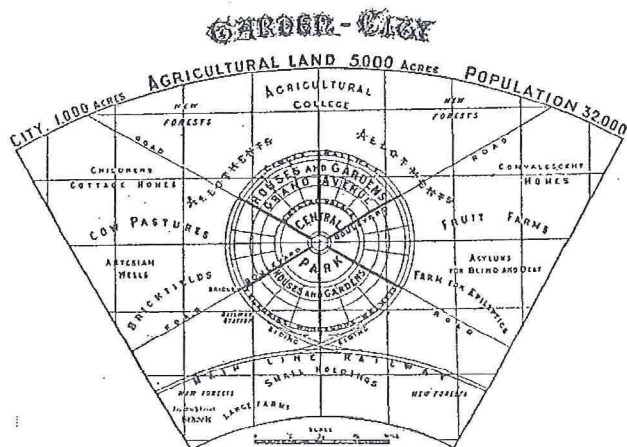
bijkomstig voordeel van de ronde spoorlijn om de stad was dat de stadsgrenzen hiermee bepaald waren. De stad mocht niet verder groeien dan de spoorlijn. Daarna moest er een nieuwe tuinstad gesticht worden.

Voorop stond de huisvesting van de bewoners van Letchworth. In tegenstelling tot de steden werden hier de woningen van arme en rijke mensen door elkaar geplaatst, dit zou de moraal binnen de gemeenschap goed doen, zo beweerde Howard. Natuurlijk waren er wel veel uiterlijke verschillen tussen de woningen waar te nemen, maar ook de minder bedeelde mens kreeg een acceptabele woning. Om aan de tuinstadgedachte tegemoet te komen, kreeg iedere woning een achtertuin en sommige waren zelfs voorzien van een voortuin. Ook het omliggende land werd bij de tuinstad betrokken. Bouw- en weiland, bossen, water en dergelijke waren nodig om de stad zelfvoorzienend te maken.

In Nederland zijn de tuinstadopvattingen vanaf ongeveer 1910 terug te vinden, zij het in een iets gewijzigde vorm. Een geheel zelfvoorzienende gemeenschap was in Nederland niet haalbaar vanwege ruimtegebrek. Er wordt dan ook wel gesproken van tuinstadbebouwing.

Het eerste Nederlandse tuindorp, 't Lansink in Hengelo, werd omstreeks 1910 gesticht. Het initiatief hiertoe werd genomen door de fabrieksdirecteur C.T. Stork. Hij ging hierbij uit van de ideeën van Howard. Naast de huisvesting waren ook groenvoorzieningen uiterst belangrijk. Er werden zelfs wedstrijden uitgeschreven wie zijn voortuin het beste onderhield.

Meer en meer verspreidden Howards ideeën zich over Nederland en er verschenen veel tuinsteden/dorpen. Zo ook in Gouda.

Ontwerp voor een tuinstad door Howard.

Tijdens de uitbreiding in de jaren '20 werd op een braakliggend terrein achter de Karnemelksloot een woningbouwcomplex gesticht. De opdrachtgever Woningbouwvereniging St. Joseph, thans Woningbouwvereniging Ter Gouw, liet architect Jac. P. Dessing, afkomstig uit een belangrijke Goudse architectenfamilie, een ontwerp maken. Hij koos daarbij voor de tuinstadgedachte. In januari 1923 werd de voltooiing van de 177 woningen gevierd.

De kronkelende straatjes, de lage bebouwing, de groenvoorzieningen, het gehele complex, beter bekend onder de naam Josephbuurt, is geïnspireerd op de opvattingen van Howard. De zelfredzaamheid werd bereikt door de aanwezigheid van drie buurtwinkeltjes en een transformatorhuisje dat de energiever spreiding verzorgde.

In de loop van de jaren is natuurlijk het een en ander veranderd. De buurt is inmiddels niet meer zelfvoorzienend. De grote supermarkketens hebben de rol van de buurtwinkeltjes overgenomen en dat geldt ook voor de energieverzorging. Een van de twee groenvoorzieningen is in 1925 bebouwd en langzamerhand groeide de stad om de buurt heen.

St. Josephstraat in de Josephbuurt.

Opvallend is dat ondanks de ingrijpende veranderingen in het ontwerp van Dessing het dorpse karakter behouden is. Tot op de dag van vandaag is dit duidelijk waarneembaar. Een groot deel van het leven speelt zich af op straat. De speeltuin, een voormalige groenvoorziening, dient in de huidige situatie als ontmoetingsplaats waar kinderen met elkaar kunnen

spelen en volwassenen een praatje maken.

geraadpleegde literatuur

G. Feenstra, *Tuinstiteden en volkshuisvesting in Nederland en buitenland*, Amsterdam 1920.

K. Framptom, *Moderne architectuur, een kritische geschiedenis*, Nijmegen 1988. afbeeldingen

<http://www.library.cornell.edu/Reps/DOCS/howard.htm> (22-11-2002)

het verdrag van malta

een korte uitleg van een lang verhaal

Al jaren is de archeologische wereld zich aan het voorbereiden op de invoering van een nieuwe wetgeving. Deze wetgeving is gebaseerd op het zogenaamde verdrag van Valletta, door archeologen vaak het verdrag van Malta genoemd. Maar wat is nou precies dat verdrag, waar komt het vandaan, wat houdt het in en wat betekent het voor de archeologie, met name natuurlijk voor de archeologie in Gouda? In dit stuk zal, in het kort, op deze vragen ingegaan worden.

een beetje geschiedenis

In 1992 kwamen de ministers van Cultuur van de Europese landen op het eiland Malta bij elkaar voor een internationale conferentie inzake het behoud van het gemeenschappelijk Europees erfgoed. Hier werd na lang vergaderen het verdrag van Valletta/Malta ondertekend. Dit verdrag bestaat uit een aantal

principes die ter bescherming van het cultureel erfgoed moeten dienen. Elk land verplichtte zich om op basis van die regels een nationale wetgeving op te stellen, aangepast aan de lokale wensen en situatie. Nederland, in de persoon van eerst staatssecretaris Nuis en later staatssecretaris Van der Ploeg, is daar ook keurig aan begonnen, maar inmiddels, tien jaar en verschillende voorstellen verder, ligt het laatste wetsvoorstel nog altijd bij de Eerste Kamer om ondertekend te worden. De materie is behoorlijk lastig en roept een hoop weerstand op, waardoor invoering een langdurig proces is geworden. Daarnaast hebben de recente kabinetswisselingen voor extra vertraging gezorgd.

Om te begrijpen waar iedereen zo moeilijk over doet, moet eerst uitgelegd worden wat er precies in het verdrag staat. Daarvoor moeten we terug naar 1954, want het verdrag van Malta is niet in 1992 bedacht. Het is gebaseerd op een hele serie oudere verdragen en aanbevelingen met betrekking tot de Archeologie en Monumentenzorg¹. Een deel daarvan is inmiddels overigens niet meer van kracht.

de inhoud

Op basis van de inhoud van de oude stukken is men gekomen tot een aantal afspraken, waarvan onderstaande, vrij vertaald, de belangrijkste zijn:

artikel 2:

- elk land moet een inventarisatielijst van haar cultureel erfgoed opstellen en beschermde monumenten en gebieden aanwijzen;
- elk land moet archeologische reservaten aanwijzen, waarbinnen de archeologie bewaard kan worden voor bestudering door toekomstige generaties;

artikel 3:

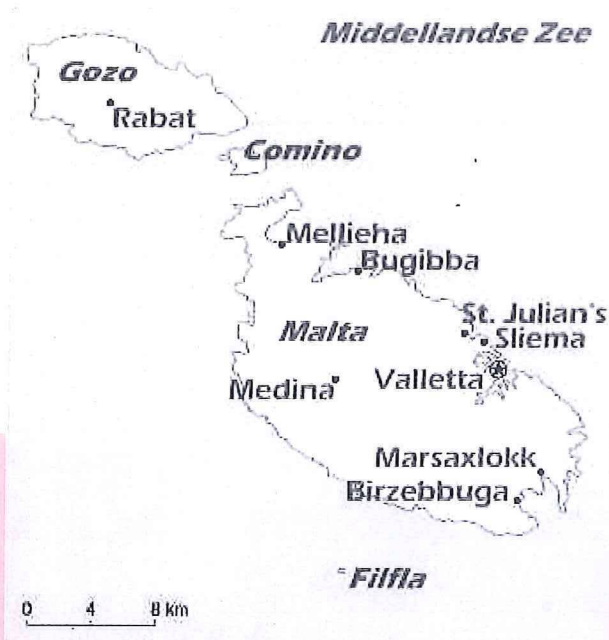
- elk land verplicht zich procedures toe te passen voor de verlening van vergunningen voor en het toezicht houden op opgravingen;
- elk land probeert zoveel mogelijk de archeologie in de bodem te bewaren en eventueel, als het echt niet anders kan, te zorgen dat het op een professionele en wetenschappelijke manier wordt onderzocht;

artikel 5:

- elk land probeert archeologen zo vroeg mogelijk in het planningsbeleid te betrekken, zodat er meer opties voor bescherming en behoud zijn;

artikel 6:

- elk land verplicht zich te zorgen voor voldoende middelen om archeologische opgravingen en publicaties mogelijk te maken.

Kaartje van het eiland Malta, waar het verdrag ondertekend is.

1) Het gaat om de volgende verdragen: het Europees Cultureel Verdrag, ondertekend te Parijs op 19 december 1954; het Verdrag inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, ondertekend te Grenada op 3 oktober 1985; het Europees Verdrag delicten met betrekking tot cultuurgoederen, ondertekend te Delphi op 23 juni 1985; de aanbevelingen van de Parlementaire Vergadering met betrekking tot archeologie, in het bijzonder de Aanbevelingen 848 (1978), 921 (1981) en 1072 (1988); de Aanbeveling nr. R5 (1989) inzake de bescherming en het beter tot zijn recht doen komen van het archologisch erfgoed in het kader van stedenbouw en de landinrichting.

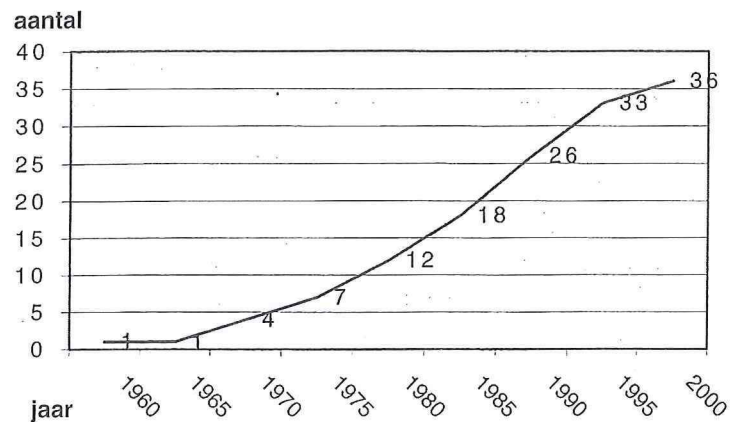
In het kort komt het er dus op neer dat elk land zoveel mogelijk probeert de archeologie in de grond te bewaren, 'fysiek te beschermen' zoals dat heet. Degenen die de bodem verstoren, worden gemotiveerd het archeologisch erfgoed te ontzien of, nog beter, te verwerken in de voorgenomen bouwplannen. Dat kan bijvoorbeeld door het iets verplaatsen van een weg, het ophogen van een spoordijk of het schrappen van een geplande vijver. Als beschermen uiteindelijk niet lukt, moet elk land zorgen dat er, voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden, op een wetenschappelijke manier onderzoek gedaan kan worden naar de archeologische resten.

de gevolgen

Aan bovenstaande regels zullen alle Europese landen zich straks dus moeten houden. Het staat elk land echter vrij om te bepalen op welke manier ze aan die regels gaan voldoen. In Nederland heeft men gekozen voor de invoering van een vergunningstelsel (dat was althans de insteek van het laatste kabinet). Enigszins versimpeld werkt het zo dat er kaarten worden gemaakt waarop gebieden met een hoge archeologische waarde (waar dus veel archeologische resten worden verwacht) staan aangegeven. Als er in zo'n gebied gebouwd gaat worden, moet de projectontwikkelaar eerst een archeologievergunning hebben. Voorwaarde voor het verkrijgen van zo'n vergunning is dat er gekeken is of de archeologische resten op een of andere manier behouden kunnen worden. Is dat niet mogelijk, dan moet er eerst archeologisch onderzoek plaatsvinden voordat er gebouwd mag worden. De kosten van dat onderzoek komen voor rekening van de verstoorder. Het is de bedoeling dat de beoordeling van de vergunningaanvraag bij de gemeentes komt te liggen.

Voor de archeologie heeft bovenstaande aanpak in de praktijk nogal wat gevolgen. Om te beginnen moeten er kaarten worden gemaakt waarop de archeologische waarden worden aangegeven. Er is al wel een aantal van dat soort kaarten, zoals de Archeologische MonumentenKaart (AMK) en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW). Deze zijn echter verouderd en daarnaast zijn ze vaak te globaal om op gemeentelijk niveau gebruikt te kunnen worden. De provincie zal daarom per gemeente archeologisch interessante gebieden gaan aanwijzen, waarvoor de vergunningplicht moet gaan gelden. In die gebieden zal de gemeente-archeoloog moeten bepalen of wel of geen archeologievergunning afgegeven mag worden. Doorgaans zal die vergunning er, na archeologisch onderzoek, wel komen. Wanneer een gemeente echter geen archeoloog in dienst heeft (en dat is bijna altijd het geval) moet de provincie de vergunningverstrekking verzorgen. Dit zorgt voor zoveel extra werk voor de provincie dat een bouwaanvraag in de toekomst waarschijnlijk erg veel vertraging op gaat lopen.

In principe is het archeologiebeleid in Nederland er

Tabel van de toename van het aantal gemeentearcheologen per vijf jaar vanaf 1960. Het aantal loopt gestaag op, maar nog steeds heeft de overgrote meerderheid van de gemeentes in Nederland geen archeoloog in dienst.

dus op gericht om de archeologische resten zoveel mogelijk te beschermen. In de praktijk komt het echter zeer vaak voor dat behoud geen optie is. De resten moeten dan opgegraven worden, wat zeer veel werk met zich meebrengt. Om al dat werk te kunnen doen, komen er steeds meer commerciële archeologische bedrijfjes, die met elkaar concurreren om de beste projecten. Om er zeker van te zijn dat de kwaliteit van het werk gewaarborgd blijft, is er een pakket van kwaliteitseisen opgesteld waar al die archeologische bedrijven, maar bijvoorbeeld ook universiteiten en gemeentearcheologen aan moeten voldoen. Dit pakket eisen, de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), heeft grote gevolgen voor de uitvoering van het opgravingswerk. Zo is er bijvoorbeeld vrijwel geen ruimte voor de inzet van amateur-archeologen. Omdat ze geen archeologieopleiding hebben gedaan, mogen ze niet meer opgraven. Voor een stad als Gouda, waar de opgravingen tot nu toe grotendeels door de amateurs van Gouda zijn uitgevoerd, is dat behoorlijk problematisch. De kosten van archeologisch onderzoek moeten betaald worden door degene die de grond verstoort. Vaak is dat de overheid zelf, soms zijn het bedrijven. In theorie zouden ook particulieren voor archeologisch onderzoek moeten betalen als ze bijvoorbeeld een huis willen bouwen, maar in de praktijk komt dat eigenlijk niet voor, omdat het om hele kleine stukjes grond gaat. Bedrijven verwachten vaak extra kosten en vertraging van het bouwproces. Toch zijn er doorgaans niet of nauwelijks problemen, zeker wanneer er ruim van tevoren over nagedacht is. De kostprijs van het archeologisch onderzoek is zelden meer dan 1% van het totale bouwbudget en bij een goede planning is er van vertraging ook geen sprake. Alleen wanneer zeer bijzondere vondsten worden aangetroffen, die niet verwacht waren (bijvoorbeeld een goed bewaard schip) zal het archeologisch onderzoek langer duren dan gepland. In dat soort situaties zal overigens altijd gezocht worden naar andere sponsors, zodat de kosten niet alleen bij de verstoorder liggen. Het komt echter zeer zelden voor dat er iets gevonden wordt wat dermate bijzonder is.

Voor de gemeente Gouda betekent de invoering van het verdrag van Malta dat er nog meer aandacht aan archeologie besteed zal worden. Daarom, en om te voorkomen dat elké bouwvraag door het Rijk beoordeeld moet worden, heeft de gemeenteraad besloten tot het aanstellen van een fulltime gemeentearcheoloog. Door de aanwezigheid van deze gemeentearcheoloog ligt de verantwoording voor archeologische zaken in eerste instantie bij de gemeente zelf, en pas daarna bij de provincie. Dat levert een hoop tijdswinst op en scheelt dus in de kosten.

Iets anders wat Gouda doet om zich voor te bereiden op de nieuwe wetgeving is het ontwikkelen van een archeologische basiskaart van de stad. Dat is een kaart waarop de archeologisch interessante gebieden in Gouda staan aangegeven, op basis waarvan straks het vergunningstelsel in de gemeente moet gaan werken. In principe zou de provincie na invoering van de nieuwe wetgeving gebieden voor zo'n kaart kunnen aanwijzen, maar de gemeente heeft haar eigen verantwoordelijkheid genomen door, voortlopend op de nieuwe wet, hier al aan te beginnen. Dit heeft als groot voordeel dat alle betrokkenen alvast kunnen wennen aan de nieuwe situatie. Bovendien is de kaart nu gemaakt door mensen met zeer veel lokale kennis die bij de provincie ontbreekt. De Goudse kaart is dus minder globaal en een stuk beter aangepast aan de Goudse situatie dan de kaart van de provincie ooit zou kunnen worden. De provincie stimuleert dan ook het initiatief en heeft met een subsidie van ruim € 4500,- een forse bijdrage geleverd aan het opstellen van de basiskaart. Op dit moment is de (concept)kaart af en is het bestuurlijke proces ingezet. Bij goedkeuring zou het vergunningstelsel rond mei 2003 in werking moeten treden. In een volgende nieuwsbrief zal wat dieper ingegaan worden op de archeologische basiskaart van Gouda. Hoewel er nog veel werk te doen is, is Gouda al een heel eind gevorderd met de voorbereidingen op Malta. Er is een gemeentearcheoloog, aan een vast depot wordt hard gewerkt en de archeologische basiskaart is bijna af. Kortom, als het verdrag van Malta straks ingevoerd wordt, is Gouda er klaar voor, en dat kunnen nog maar weinig gemeentes in Nederland zeggen!

een conclusie

Hoewel het verdrag van Malta in Nederland nog niet officieel is ingevoerd, is er inmiddels een interim-beleid van kracht. Er is nog geen archeologievergunning nodig, maar er moet wel gezorgd worden dat archeologen de tijd en de middelen krijgen om voorafgaand aan de bouw onderzoek te verrichten. Het principe van 'de verstoorder betaalt' wordt daarbij ook al gehanteerd. Dit blijkt goed te werken, zeker wanneer archeologen al in een vroeg stadium bij de bouwplannen betrokken worden. Daardoor is bij de projectontwikkelaar meteen duidelijk wat er moet gebeuren, wat dat gaat kosten en hoelang het gaat duren. Die gegevens kunnen dan in de planning opgenomen worden en zo worden vertraging en onverwachte kosten voorkomen. De meeste projectontwikkelaars zijn zeer positief, met name na afloop van het archeologisch onderzoek, als alles keurig volgens plan verlopen is. Niet zelden zijn de ontwikkelaars, die van tevoren problemen hadden met de kosten, na afloop zo enthousiast dat ze graag nog wat geld uitgeven om de opgravingsresultaten zichtbaar te maken in het nieuwbouwproject. Dat is natuurlijk een uitstekende manier om archeologische resten voor een groot publiek toegankelijk te maken.

Het gaat dus de goede kant uit met de archeologie in Nederland; er is meer tijd, meer geld en meer draagvlak bij de bevolking. Dat is voor een groot deel te danken aan het verdrag van Malta, al is dat dus nog steeds niet officieel. De bedoeling is dat in 2004 de laatste handtekening wordt geplaatst. Dan heeft het hele proces in zekere zin dus 50 jaar in beslag genomen. Gelukkig worden de zaken archeologisch gezien alleen maar interessanter naarmate ze ouder worden.

geraadpleegde literatuur

J.J. Huisman; 'Het Gemeentelijk archeologiebeleid, van vrijblijvendheid naar verplichting', 2001 Afstudeerscriptie.

Brief van staatssecretaris van der Ploeg aan de Tweede Kamer, 17 april 2000.

Vertaling van het verdrag van Valletta, 1992.

afbeeldingen

<http://www.maltainfo.nl/> (22-11-2002)

colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda en verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie: Dorothee Posthumus Meyjes en Ans van den Berg. Teksten: Chantal Coumans en Maarten Groenendijk. Foto: gemeente Gouda. Lay-out en druk: afdeling Grafische Vormgeving, gemeente Gouda.